

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2022)

Aslı AYTAÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi
aaytac@baskent.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2075-3280>

Felek Tasavvuru Etrafında Necâtî Bey'in Gazellerinde “Güneş”

*“The sun” In the Ghazals of Necâtî Bey
Around the Imagination of Universe*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 14.11.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 29.12.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Atıf/Citation

Aytaç, A. (2022). Felek Tasavvuru Etrafında Necâtî Bey'in Gazellerinde “Güneş”. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (4), 2005-2030. <https://doi.org/10.34083/akaded.1204123>

Aytaç, A. (2022). “The sun” In the Ghazals of Necâtî Bey Around the Imagination of Universe. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (4), 2005-2030. <https://doi.org/10.34083/akaded.1204123>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.

This article was checked by iThenticate.

*Bu çalışma, [Creative Commons Atıf 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

Öz

Felek inancı, İslâmî ve mitolojik yönleriyle beraber divan şiirinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu inanç çerçevesinde, gökyüzünün dokuz kattan müteşekkil olduğu ve bu katmanların her birine felek adı verildiği bilinmektedir. İç içe geçmiş konumdaki feleklerin ilk yedi tanesi, yedi gezegene mahsus olup dördüncü kat gökte *Güneş* (âfitâb, mihr, hurşîd, şems) bulunmaktadır. İlm-i tencîm'e göre *Güneş* orta uğurlu bir yıldız olarak, diğer feleklerin sultanı konumundadır. Her gezegenin bir rengi vardır ve sarı renk *Güneş*'e aittir.

Divan şiirinde *Güneş*, hem bir astroloji terimi olarak hem de çeşitli yönlerden benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır. Astroloji terimi olarak; sultan olması, dördüncü kat gökte yer alması, sarı rengin onu ifade etmesi yönleri öne çıkarken benzetme unsuru olarak ise parlaklığı, sürekli devretmesi, ısı ve ışık kaynağı olması gibi yönleri ele alınmaktadır. Çalışmamızda XV. yüzyılın önemli şairlerinden *Necâtî Bey*'in gazellerinde *Güneş* kavramının kullanım biçimleri ele alınarak bu yıldızın hangi yönleri ve benzetme şekilleriyle işlendiği hakkında bir inceleme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güneş, seyyâre, Necâtî, ilm-i tencîm, felek.

Abstract

The belief of universe is frequently encountered in divan poetry with its Islamic and mythological aspects. Within the framework of this belief, it is known that the sky is composed of nine floors and each of these layers is called "felek (universe)". The first seven universes or floors belong to the seven planets which are Moon, Mercury, Venus, Sun, Mars, Jupiter and Saturn. The Sun sits on the fourth floor in the sky. According to "ilm-i tencîm" which is an ancient science about the planets and stars, the Sun is considered as an auspicious star and is the sultan of the other planets. Every planet has a color and the yellow color belongs to the Sun.

In Divan poetry, the Sun is used both as an astrological term and as a metaphor in various aspects. As an astrological term; being a sultan, standing in the fourth floor in the sky, yellow color expresses the aspects of expressing it and as a metaphor, the aspects such as brightness, continuous transfer, heat and light source are the subjects. In our work, the use of the concept of the Sun in the ghazals of Necatî Bey who is one of the important poets of 15th century will be discussed.

Keywords: Sun, planet, Necati, astronomy, universe.

Giriş

Gökyüzüne ait unsurlar; yıldızlar, gezegenler, felekler başından beri divan şiirinde çokça işlenen konulardan olmuştur. Yıldızların ve gezegenlerin parlaklık, uzaklık gibi yönleri ile sahip oldukları mitolojik özellikleri genellikle sevgiliyle ilgili çeşitli benzetmelerde kullanılmıştır. Felek tasavvuru ve bunun İslâm kültüründeki yansımaları, eserlerde çokça karşımıza çıkmaktadır.

Dünyayı merkeze alan eski inanç sistemine göre, felekler gökyüzünü iç içe geçmiş halkalar şeklinde sarmakta ve bu halkaların her biri ayrı bir yıldızla ait felek olarak kabul edilmektedir. Dünyaya yakınlığına göre, feleklerin ilk yedi katında gezegenler bulunmaktadır. Buna göre; birinci kat gökte *Mâh* (Ay), ikincide *Utarid* (Merkür), üçüncüde *Zühre* (Venüs), dördüncüde *Âfitâb* (Güneş), beşincide *Mirrih* (Mars), altıncıda *Müşterî* (Jüpiter) ve yedincide *Zuhal* (Satürn) bulunmaktadır. Sekizinci kat gök sabit yıldızlar ve burçların bulunduğu kat olup dokuzuncu katman da diğer hepsini içine alan en dıştaki felek olduğundan “felekü'l-eflâk” adını alır. Bu kat, içinde hiçbir cisim bulunmadığı için “çarh-ı atlas” adıyla da anılmaktadır (Kurnaz, 1995, s.306).

Yıldızları ve bunların hareketlerini inceleyen “ilm-i tencîm” anlayışına göre gezegenlerin özellikleri ve hareketleri de insanlar üzerinde burçlar kadar etkili olmaktadır. Buna göre her bir gezegenin kendine has farklı mizacı bulunur (Şentürk, 1994, s.152). Felekler göz önüne alındığında her birinin farklı bir görevi ve işlevi bulunmaktadır. Kimi kutlu ve uğurlu sayılırken, kimisi uğursuz addedilmektedir.

Araştırmamızın asıl konusunu oluşturan *Güneş*, divan edebiyatında “âfitâb, mihr, şems, hurşid, gün” gibi isimlerle de anılmaktadır. Feleğin dördüncü katında bulunan güneş, diğer gezegenlerin sultanı olarak nitelenir. “Sultân-ı taht-ı çârümîn ifadesi buradan kaynaklanır. *Güneş* bir hükümdar ise *Ay* onun veziri, *Utarid* kâtibi, *Zühre* çalgıcısı, *Mirrih* başkomutanı, *Müşterî* kadısı ve *Zuhal* hazineदारıdır (Küçük, 1988, s.152-153). Tencîm ilmine göre *Güneş*, “sa‘d-ı evsat” yani orta uğurlu yıldız olarak kabul edilir ve Pazar günü ile Perşembe gecesine hâkimdir. Bu gezegenin etkisinde doğanlar; zeki, zevk ve sefaya düşkün, kuvvetli ve hayalperest olurlar. Tabiatı sıcak ve kurudur. Sarı renk *Güneş*'e ait olup *Ay* ve *Müşterî* dostu iken *Zuhal* ve *Zühre* düşmanı konumundadır (Kurnaz, 1996, s. 295).

Divan şiirinde *Güneş*, genellikle sevgilinin ya da padişahın vasıflarını överken kullanılır. Parlaklığı, rengi, yuvarlaklığı, ısı ve ışık kaynağı olması, sürekli devretmesi

gibi yönlerden memdûh ve *Güneş* arasında benzerlik kurulur. Şeklinden, renginden ve parlaklığından ötürü ayna, kâse, tâc, nârenc, def, top gibi nesnelere; dördüncü kat gökte bulunmasıyla da Hz. İsa ile aralarında sık sık ilişki kurulmuştur (Küçük, 1988, s.150).

Necâtî Bey'in Gazellerinde “Güneş” Kavramı

XV. yüzyıl şairlerinden *Necâtî Bey*, yüzyıla damgasını vurabilmiş şairlerden biridir. Gazel tarzında yeni bir çağır açmış, atasözü ve deyimleri şiirine ustalıkla yerleştirmiştir. Devrinin diğer şairlerinden *Şeyhî* ve *Ahmed Paşa*'dan farklı olarak Türkçe kelimeleri ve mahallî unsurları şiirlerinde sıkça kullanmış ve Türkçeyi aruza başarılı bir şekilde uydurabilmiştir. Dil ve üslup konu olunca, *Necâtî*'nin şiiri mahallî tarzla birlikte daha çok klasik üsluba dayanmaktadır. Kaynaklarda *Münâzara-i Gül ü Hüsrev*, *Leylâ ile Mecnûn*, *Gül ü Sabâ* ve *Mihr ü Mâh* adlı mesnevilerinin olduğu söylene de şairin günümüze ulaşan tek eseri *Divân*'ıdır (Kaya, 2013).

Çalışmamızda *Necâtî Bey*'in divanında bulunan 650 gazel ve sonradan yayımlanmış 6 gazeli¹ taranarak şairin “Güneş” kavramından ne şekilde yararlandığı bağlamsal olarak incelenmeye çalışılmıştır. Bu noktadan hareketle, öncelikle *Güneş* kelimesi ile birlikte eş anlamlı olarak kullanılan diğer sözcükler şairin divanından taranmış² ve bağlamlarına örnekler üzerinden işaret edilmiştir. *Necâtî Bey*'e ait 656 gazelde toplam 229 kere “Güneş”e yer vermiştir. Bunlardan 39 tanesi *gün*³, 68'i *güneş*, 36'sı *hurşîd* (*horşîd*), 40'ı *mihr*, 40'ı *âfitâb* ve 6 tanesi de *şems* kelimesiyle ifade edilmiştir. Beyitlerde *Güneş*; parlaklığı, yükseklığı, felekteki yeri, yuvarlaklığı, ışığı, sıcaklığı, yakıcılığı, bir döngüde hareket etmesi, hareket yönü ve rengi yönlerinden işlenmektedir.

Güneş ve Sevgili

Divan şiirinde sevgilinin yüzü daima parlak ve yuvarlak olarak tasavvur edilmektedir. Sevgilinin yüzü bu yönlerden *Güneş* ve *Ay'a* teşbih edilmekte ve kimi zaman da bu kavramlar açık istiareli olarak sevgilinin yüzü yerine kullanılmaktadır. *Necâtî*'nin gazellerinde, sevgilinin yüzünün parlaklığı konu edilirken çoğunlukla bu iki

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Şanlı, İsmail (2017). “Necâtî Bey'in Yayımlanmamış Gazelleri”. *Littera Turca-Journal of Turkish Language and Literature*, Volume: 3, Issue: 1, s. 267-281.

² Tarama esnasında; Tarlan, Ali Nihad (1963). *Necâtî Beg Divanı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. kaynağından yararlanılmıştır.

³ İçerisinde “gün” ve “mihr” kelimesini barındırıp “Güneş” anlamı ya da bağlamında kullanılmayan beyitler hariç tutulmuştur.

seyyarenin adı birlikte anılır. Aşağıdaki beyitlerde şâir, *Güneş* ve *Ay*'in parlaklıklarından faydalanırken aynı zamanda teşhis ve irsâl-i mesel sanatlarının da yardımıyla Güneş'in üstünlüğünü vurgulamaktadır: *Pertev-i horşid-i ruhsârî hayâlin ol mehûn*

Ey gözüm ger göresin bensüz harâm olsun saña (Tarlan, 1963, s.147)

"Ey gözüm, o ayın yanağının güneş gibi ışığının hayalini eğer bensiz görürsen sana haram olsun."

Yüzüne şems hele ben dimedüm mâh didi

Meh daği sehv-i lisân eyledüm evvâh didi (Tarlan, 1963, s.554)

"Senin yüzüne güneş diye ben demedim, ay dedi. Ay bile hata ettim, evvah dedi."

Revâ mudur ki güneş yüzüne kamer diyeler

Gice ile seyre çıkarısañ daği neler diyeler (Tarlan, 1963, s.216)

"Senin güneş yüzüne ay demeleri uygun mudur? Gece ile dolaşmaya çıksan daha neler derler?"

Sevgilinin yüzü ile *Güneş* arasında parlaklık ve yuvarlaklık açısından her ne kadar benzerlik kurulsa da kaş ve göze sahip olduğu için sevgili *Güneş*'ten üstün tutulur:

Ne yüzle yüze yüz olmak dilersin ey güneş yâra
Güzellikden murâd olan bilürsin çeşm ü ebrûdur (Tarlan, 1963, s.229)

"Ey güneş, ne yüzle sevgiliye yüz yüze olmayı dilersin! Güzellikte aranan bilirsin ki kaş ve gözdür."

Aşağıdaki beyitte "kamer" ve "güneş" kelimelerinin birbirini tamamlayacak şekilde kullanıldığı görülür. *Güneş*'in gündüze, *Ay*'in da geceye hâkim olduğu düşünülünce bu kullanım birbirini tekrar eden düzenli bir döngüyü ifade etmektedir. İkinci dizedeki "her ne yüzden" ifadesi, "hem gündüz hem gece, her ne taraftan bakarsan" anlamlarını da karşılayabilecek şekilde kullanılmıştır.

Ol güneş yüzlü kamer haylıca şehîr oğlânıdır
Her ne yüzden dir iseñ toğrı cihân fettânıdır (Tarlan, 1963, s.179)

“O güneş yüzlü ay haylice şehir oğlanıdır, her ne yandan bakarsan bak dünyayı ayartandır.”

Necâti'nin gazellerinde “mihir” kelimesi, kimi zaman ikinci anlamı ile kullanılıp tevriye, *ihâm* ya da *ihâm-ı tenâsüb* yoluyla Ay ile arasında anlam ilgisi kurulur. Şu beyitte kullanılan “mihir” kelimesi *ihâm* sanatına yer verilerek hem “sevgi” hem de “Güneş” anlamlarını karşılayacak biçimde kullanılmıştır:

Ey hayâl-i mihr-i ruhsâr-ı mehet
Vey cemâl-i cân-fezâyet dilgüşâ (Tarlan, 1963, s. 152)

“Ey ay yüzünün güneşinin (sevgisinin) hayali ve can artıran yüz güzelliği gönül açıcı olan...”

Aşağıdaki beyitte de aynı durumun örneği görülmektedir. Ek olarak, *Güneş'in* yakıcı özelliği “aşk ateşi” olarak nitelendirilerek *Güneş'in* gökyüzünde olduğu vaktin uyku vakti olmadığı gerçeği de *hüsni-i ta'lil* sanatından faydalanılarak anlatılmıştır:

Ey gönül 'ışk odına yanmağ saña oldı helâl
Vey gözüm mihrinde ol mâhuñ harâm uyhu saña (Tarlan, 1963, s. 153)

“Ey gönül, aşk ateşiyle yanmak sana helal oldu ve ey gözüm, o ayın sevgisinde (güneşinde) sana uyku haram oldu.”

Aşağıdaki üç beyitte Ay ve *Güneş* kavramlarının yanına üçüncü bir unsur olarak sevgilinin saç eklenmektedir. “Zülf” ve “kıl” kavramlarına karşılık *Güneş* ve *Ay*, parlaklık ve beyazlık yönlerinden sevgilinin yüzünü temsil eder. Bunların yanında “kıl, kılca” kelimeleri “saç” ve “ince, az” anlamlarını, “mihir” kelimesi ise “Güneş” ve “sevgi” anlamını karşılayacak şekilde *ihâmlı* kullanılmıştır:

Ƙılca murâda irmedük ol zülfden dirîğ
Bir Ƙılca cânum ol meh-i nâ-mihr-bân asar (Tarlan, 1963, s. 188)

“O saçtan kıl kadar isteğimize ulaşmadık. Bir kıl kadar canımı da o sevgisiz ay asar.”

Zencîr-i zülfi câmi'-i hüsünde dilberüñ
Ƙandîl-i âfitâb ü meh-i âsumân asar (Tarlan, 1963, s. 188)

"Sevgilinin güzellik camiinde saçının zinciri, güneşin kandilini ve göğün ayını asar."

Güneş'in parlaklığı karşısında siyah olan saç, divan şiirinde tezat unsuru olarak yer almaktadır. Sevgilinin yüzü *Güneş* olduğu zaman, saç ya da peçe sevgilinin yüzünü kapatarak *Güneş'i* engelleyen unsurlardır. Aşağıdaki iki beyitte siyah-beyaz tezatlığı üzerinde durulmuştur. Sevgilinin yüzü ve yanağı *Güneş* iken, *Ka'be* ve ben kelimeleri siyahlığa vurgu yapan kavramlar olarak verilir. İlk beyitte *Güneş'in* seyir halinde olması durumu ve ikinci beyitte sıcak bir ülke olan *Mısır* ile bağ kurularak anlatıldığını görmekteyiz. "kara hâl" ise koyu renk tenli *Habeş*lere benzetilerek konu edilmektedir:

*Gün gibi seyre çıkub 'arz-ı cemâl eyler iken
Eyledüñ Ka'be gibi âh ki bir yerde karar* (Tarlan, 1963, s. 63)

"Güneş gibi seyre çıkıp yüz gösterirken, âh ki Ka'be gibi bir yerde karar eyledin."

*Şol kara hâlün zenaḥdânuñda ey ḥorşid-ḥad
Bir ḥabeşdür Mısr zındânında maḥbûs-ı ebed* (Tarlan, 1963, s. 174)

"Ey güneş yanaklı, çene çukurundaki şu siyah benin, Mısır zindanında ebediyen hapis bir Habeş'e benzer."

Aşağıdaki beyitte, sevgili "mehpâre" olarak nitelendirilerek *Güneş'ten* üstün tutulmuştur. Bu beyit, *Ay'ın* konu edilerek benzetme yapıldığı ve *Ay'a* benzeyenin üstün tutulduğu az sayıdaki beyittendir. *Güneş'in* hareketi *hüsn-i ta'lil* ile benzer bir güzellik bulma sebebine bağlanmıştır:

*Yıllarla âfitâb-ı felek toğa tolana
Gelmeye bir senüñ gibi mehpâre âleme* (Tarlan, 1963, s. 484)

"Feleğin güneşi yıllarca dolansa da âleme senin gibi bir ay yüzlü daha gelmez."

Güneş sevgiliyle karşılaştırıldığında sevgilinin yüzünün parlaklığı ve aydınlığı *Güneş'e* benzetilir ve çoğu zaman *Güneş'ten* üstün tutulur. Bu üstünlük anlatılırken "çerâğ" kelimesine başvurulur. "Mum, kandil" anlamlarına gelen bu kelime aslında *Güneş'in* ışığıyla kıyaslanamaz. *Çerâğ* geceleri karanlığı bir nebze hafifleterek aydınlık sağlamak amacıyla kullanılır ve az ışık verir. Geceleri kullanılması beyitlerde genellikle "ay, mâh" yerine kullanılmasına fırsat verir. *Güneş'le* sevgili kıyaslandığında, sevgilinin yüzünün

ışığı karşısında *Güneş* ancak bir “çerâğ” hatta, gündüz vakti yandığı için varlığı ve yokluğu anlaşılabilen bir çerâğ olarak mübalağalı ifade edilir. Aşağıdaki beyitlerde, sevgilinin yanağı renk ve parlaklık yönüyle *Güneş*’le kıyaslanarak *mübalağa* sanatıyla birlikte *Güneş’ten* üstün tutulmuştur. Sevgilinin yanağı o derece parlaktır ki ikisi yan yana geldiği zaman *Güneş’in* ışığı sönük kalmaktadır. *Güneş*, sevgiliyle yarışamayacağı için onun güzelliğine ancak uzaktan bakabilir, çerâğ ise cahillik edip ortaya çıkar:

Nûr-ı ruhsârûn katında âfitâbuñ ferri yok

Yâ ne deñlü şu le vire gündüzin yanan çerâğ (Tarlan, 1963, s. 307)

“Senin yanağının ışığı yanında güneşin bile ışığı yokken gündüz vakti yanana mum ne kadar ışık verebilir?”

Bezm-i hüsnüñe ırakdan bakar iken âfitâb

Kendüyi bilmezlik ile ortaya atar çerâğ (Tarlan, 1963, s. 308)

“Güzelliğinin meclisine güneş uzaktan bakarken kendini bilmeyerek ortaya mum (alev) atar.”

Aşağıdaki beyitte de “şem” kelimesi, yine sevgilinin yanağının parlaklığını ifade etmek üzere yer alır. İlk dizede bulunan “kellesi kız-” deyiminin hem gerçek hem de mecaz anlama gelecek şekilde *tevriyeli* kullanılmasıyla hem şarabın verdiği kırmızılık ve ateş hem de kafanın kızgınlığı ifade edilmiştir:

Ne şem ‘olur ruñ-ı sâki ki kellesi kızcık

Dil uzadur kamer ü âfitâba minnetsüz (Tarlan, 1963, s. 290)

“Sâkinin yanağı, kafası kızdığı zaman öyle bir mum olur ki minnetsizce güneş ve aya dil uzatır.”

Sevgilinin saç siyah rengi dolayısıyla miske ve anbere benzetilir. Aşağıdaki beyitte *Güneş’in* üzerinde gibi görünen çizgi biçimindeki koyu renkli bulutlar ile sevgilinin saç tutamı arasında benzerlik kurularak oluşturulmuş bir anlatım mevcuttur. Sevgilinin yüzü *Güneş’e* ve siyah saçları da *Güneş’in* üzerindeki uzun bulutlara teşbih edilmiştir. Aynı zamanda “yazıl-” fiiliyle *turra*, *kalem* ya da *mürekkebi*, *Güneş* de *beyaz levha* ya da *sayfayı* tasavvur ettirecek şekilde kullanılmıştır. Bu durumda yine *siyahlık-beyazlık* yönlerinden verilen bir *tezat* söz konusudur:

Yazıldı müşğ ile şeref-i âfitâbda

Ṭümârlar ki ṭurra-i 'anber-feşân aşar (Tarlan, 1963, s. 189)

"Güneşin şöhretinde müşğ ile yazılan sayfalar amber kokulu saçlar asar."

Benzer ilişkiyi aşağıdaki beyitte de görmekteyiz. *Güneş* sevgilinin yüzünü ifade ederken saç, aydınlık yüzü gölgeleyen, kapatan bir unsur olarak *bulut* benzetmesiyle kullanılmaktadır:

Gidersün ço kara zülfün şabâ yili yañağundan

Ki nev-rûz olcağ dîrler güneş üzre seḥâb olmaz (Tarlan, 1963, s. 294)

"Bırak, sabah yeli kara saçını yanağından gidersin. Çünkü nevrüz zamanı güneş üzerinde bulut olmaz derler."

Ey meh-i bi-mihr şehriñ pâdişâhı yok mudur

Zülfüne hey dimege zll-i İlâhı yok mudur (Tarlan, 1963, s. 181)

"Ey sevgisiz ay, bu şehrin padişahı yok mudur? Saçına hey demeye bir Allah'ın gölgesi yok mudur?"

Güneş-sevgili-hükümdar üçlemesi göz önüne alındığında, divan şiirinde sevgili ve padişah münasebeti öne çıkmaktadır. Sevgili sultandır. Bir sultanın tüm vasıflarını taşımaktadır. Şair, sevgiliye "şâh, pâdişâh, sultân" gibi sıfatlarla hitap eder (Küçük, 1988, s.155). Bu münasebete *Güneş'in* dahil olması, felek tasavvurunda gökyüzünün sultanı olarak addedilmesinden ve güzelliğinden, parlaklığından ötürü teşbih ya da istiare yoluyla sevgili yerine kullanılmasından ileri gelmektedir. Bu durumda bu üç unsur arasında anlam ilgileri kurulmaktadır. Sultân denildiğinde *Güneş*, *Güneş* denildiğinde sevgili ya da her üçü de kastedilebilir. Yukarıdaki beyte bakıldığında divan şiirinde yer alan genel tavrıdan biraz farklı bir anlatım göze çarpmaktadır. Beyitte sevgiliye "bî-mihr" sıfatıyla seslenilir. Buradaki "mihr" kelimesi *Güneş'i* de akla getirecek şekilde kullanılmıştır. Ancak burada *Güneş* ve sevgili kavramları dışında bir de pâdişâh ifadesi yer alıp bu ifadeyle sevgiliden bağımsız olarak farklı bir kişinin kastedildiği görülmektedir. Dolayısıyla hükümdarlık vasfı sevgiliye ya da *Güneş'e* yüklenmemiş konumdadır. Bu açıdan divan şiirinde yer alan genel tutumun aksine bir kullanım söz konusudur. Bunlara ek olarak, Farsça "şehir" kelimesinin "yerleşim yeri" anlamının yanında burada diğer anlamının da *ihâm-ı tenasüb* yoluyla akla getirildiği

görülür. Kelimenin Arapça anlamı “ay” demektir. Benzer şekilde “pâdişâh” kelimesi de “Güneş”i akla getirmektedir.

Güneş’in Yuvarlaklığı

Güneş’in, saatler ilerlerken kapılara vuran ışığı, aşağıdaki beyitte bir atasözü ile birleşerek *hüsn-i ta’lil* yoluyla anlatılmaktadır. Sağlıklı olan kişinin yatmaya ihtiyacı olmayacağı durumunu anlatan atasözü, Güneş’in kişileştirilerek derdinden dolayı sevgilinin kapısına dayanması şeklinde ifade edilmektedir. Yuvarlaklığı bağlamında baş ile benzerlik oluşturur. “Zevâl” kelimesi hem güneşin batışa geçme evresini hem de “kusur, eksiklik” anlamlarını karşılamaktadır. Bu yönden değerlendirildiğinde zevâl’in batma manası ile “hâver” kelimesi bir tezat meydana getirmektedir:

Bu meseldür dostum şağ baş yaşduğ istemez

Bir zevâli var қаpuñ хорşîd-i hâver yaşdanur (Tarlan, 1963, s.238)

“Ey dost, eğer kapına güneş ışığı vuruyorsa bir sıkıntısı vardır. Bilinir ki, sağlıklı başın yastığa ihtiyacı yoktur.”

Şekil ve renk yönünden nar ve elma *Güneş’e*, ayva ise *Ay’a* benzetilmektedir. Aşağıdaki iki beyitte benzer ifadelerle anlatılan bu durum “mihr-nâr/mâh-eyvâ” ve “gabgab-elma” kelimeleri ile *leff ü neşr* yapılarak anlatılmaktadır. “Nâr” ve “eyvâ” kelimeleri aynı zamanda “ateş” ve “eyvah” anlamlarını da karşılayacak şekilde *teviriyeli* kullanılmıştır. “Elinde oynat-” deyimini, her iki beyitte de hem gerçek hem mecaz anlamına uygun şekilde kullanılmıştır. “Elma gibi elinde oynat-” şeklinde düşünüldüğünde sevgili bir hokkabaz, “parmağında oynat-” olarak düşünüldüğünde ise âşık bir kukla izlenimi vermektedir. *Nâr* ve *eyvâ* meyve olarak, *elma* da dahil edildiğinde iki beyitte de *ihâm-ı tenâsüb* oluşturur.

Mihr ü mâhı bir eli ile oynadan elma gibi

Nâr-ı fırkatde geçürdi günümi eyvâ ile

(Tarlan, 1963, s. 420)

“Güneş ve ayı elinde elma gibi oynatan, günümü ayrılık ateşinde eyvahla geçirdi.”

Nâr u eyvây ile şol gâbgab yaqar gönlüm benüm

Mihr ü mâhî bir eli ile oynadur elma gibi (Tarlan, 1963, s. 516)

"Şu çene çukuru ateş ve eyvah ile benim gönlümü yakar. Güneş ve ayı da elma gibi elinde oynatır."

Aşağıdaki beyitte, teşhis sanatından da yararlanılarak yaşlı bir kimsenin daha iyi görebilmek adına gözlük takması durumu, *Ay ve Güneş'in* yuvarlaklıkları bakımından gözlük camlarına benzetilmesi yoluyla anlatılır:

Ol cevân-bahtuñ cemâlini kemâhî görmege

Ay ü günden gözine gözlük tutar pîr-i felek (Tarlan, 1963, s. 338)

"Yaşlı felek, o talihli yüzünü tamamıyla görebilmek için, gözüne ay ve güneşten gözlük tutar."

Güneş Tutulması

Güneş tutulması Ay'ın, dolunay evresindeyken Dünya ile Güneş arasına girmesi sonucu meydana gelmektedir. Sevgilinin yüzünün parlaklık ve şekil yönünden *Güneş'e* benzetilmesi noktasından hareketle bu hadise, teşhis ve hüsn-i ta'lîl yoluyla şöyle anlatılır; Ay "bedr" olmadan Güneş'in yanına çıkamaz, çünkü eksikliğinin farkındadır. Dolunay olduğunda ise Güneş'e meydan okuyarak meydana çıkar ve onun ışığını keser:

Gün yüzi katında bilüb eksüklüğünü ay

Bedr olmayınca gelmedi meydâna berâber (Tarlan, 1963, s. 62)

"Ay, güneşin yüzü karşısında eksikliğini bilerek, dolunay haline gelmeden onunla yan yana meydana çıkmadı."

Sevgilinin yüzü *Güneş* olduğunda, öne gelen siyah saç *Güneş'i* engellediğinden dolayı *Güneş* tutulması benzetmesiyle anlatılır:

Kara saçuñ yüzüne düşse uşbu halk-ı cihân

Güneş tutuldı diyu âsumânı gözlerler (Tarlan, 1963, s. 243)

“Bu dünyanın halkı, senin kara saçın yüzüne düştüğünde, güneş tutuldu diye göğe bakar.”

Benzer şekilde yine *hüsn-i ta'lîl* yoluyla *Güneş* tutulması olayı, *Ay'ın* on iki ay boyunca *Güneş'e* yakın olma çabasıyla hareket etmesi şeklinde ifade edilmektedir:

Bir gün sen âfitâba muğârin olam diyu

Mâh-ı felek yıl on iki aydur sefer çeker (Tarlan, 1963, s. 234)

“Feleğin ayı, sen güneşe yakın olayım diye yılın on iki ayı yolculuk yapar.”

Ay'ın devrinin tamamlandığı dolayısıyla artık *Güneş'in* önünden çekildiği zamanın gelmesi durumu *hüsn-i ta'lîl* yoluyla şöyle ifade edilir:

Muğâbil olma dil-dâruñ güneş ruhsârına ey meh

İşidürüz müneccimden ki seniñ geçdi devrânuñ (Tarlan, 1963, s. 344)

“Ey ay, sevgilinin güneş yavaşının karşısında durma. Çünkü müneccimden işittiğimize göre senin devrin tamamlandı (geçti).”

Güneş ve Hz. İsâ

Felek tasavvurunda *Güneş'in* dördüncü kat gökte bulunması inancı, onun *Hız. İsâ*'yla anılmasına olanak tanır. *Hız. İsâ* divan şiirinde göğe yükselişi, tecerrüdü, ölüleri diriltmesi gibi özellikleriyle anılmaktadır. İnanişâ göre *İsâ*, göğe yükselişi esnasında üzerinde bulunan dünya malı bir iğne dolayısıyla dördüncü kat gökte kalmış daha fazla yükselememiştir (Okumuş-Kalkışım, 2008, s.540-541). Necâtî bu duruma telmih yaparak *Güneş* ve *Mesîh* kavramlarına değinmiştir. Beyitteki “dem” kelimesi ise “nefes” anlamıyla *ihâm-ı tenâsüb* oluşturmaktadır:

Pâk ol visâle ir ki tecerrüd eşerleri

Gökde Mesîhi hem-dem ider âfitâb ile (Tarlan, 1963, s. 460)

“Günahsız, temiz ol ve sevdiğine kavuş. Dünyadan alakayı kesmek gökte *İsâ'yı* güneş ile arkadaş eder.”

Hız. İsâ'ya dolaylı bir telmihin bulunduğu aşağıdaki beyitte, *Ay'ın* ışığını *Güneş'ten* alması durumu, *Güneş* ışınlarının altın renkli sırmaya benzetilmesiyle ele alınır. Bu durum *Ay'ın Güneş'e* benzemek için kendine güzel bir benzetme yönü bulması

ifadesiyle anlatılmaktadır. Beyitteki "sûzen, horşîd, yaka" kelimeleri ile "dikin-" eylemi, Hz. İsa'nın göğe yükselişi olayını akla getiren unsurlardandır:

Dikinür sûzen-i horşîd ile altun şırma

Hoş bulubdur meh-i nev vech-i şebah yakasına (Tarlan, 1963, s. 449)

"Yeni ay yakasına güneş iğnesiyle altın sırma dikinir. Bu haliyle, hoş bir benzetme yönü bulmuştur."

Güneş'in Hareketi

Sürekli olarak doğudan doğup batıdan batan *Güneş*, bu istikrarı ile divan şiirinde çokça yer bulmuştur. Hareketin daireselliği neticesinde gece-gündüz kavramları ve bunların devamlı düzenli aralıklarla birbirini izlemesi de şiire dâhil edilen noktalardandır. Aşağıdaki beyitlerde *Güneş'in* sürekli olarak doğup batması "dolaşmak" ifadesiyle anlatılıp, bu halin de sevgiliye benzer bir güzellik arayışından kaynaklandığı, *Güneş* ile *Ay'ın* sevgilinin kapı kulları olduğu için sürekli onun kapısında dolanmaları durumu *hüsni-ta'lil* ve *teşhis* sanatı yapılarak dile getirilir:

Âşık olmuşdur güneş ey dilber-i ra'nâ saña

Ŧolanur dünyâyı hergiz bulmaz hem-tâ saña (Tarlan, 1963, s. 152)

"Ey güzel sevgili, güneş sana âşık olmuştur ki dünyayı dolandır ancak asla senin bir eşini bulamaz."

Ŧullaruñ gibi dolanur işigün mihr ile mâh

Beklemek âdetdürür şâh-ı cihânı her gice (Tarlan, 1963, s. 430)

"Her gece cihan şahını beklemek adet olduğu için Güneş ve ay kulların gibi senin eşliğini dolandır."

Aşağıdaki beyitte ise, padişahın yeri en üst felek yani dokuzuncu kat olan "felekü'l-eflâk"tır. *Ay'ın* birinci, *Güneş'in* dördüncü kat gökte olarak padişahın altında yer almaları, ancak onun eşliğine yüz sürebilmeleri olarak anlatılır:

Sensen ol şâh-ı felek-mertebe kim leyl ü nehâr

Yüz sürer işigüne şems ü kamer döne döne (Tarlan, 1963, s. 430)

“O felek mertebeli şah sensin ki ay ve güneş gece gündüz döne döne eşğine yüz sürer.”

Güneş’in batana kadar gökyüzünde kalması durumu, yerini sevdiği için sevgilinin kapısından ayrılmak istememesi sebebine hüsn-i ta’lil yoluyla şöyle bağlanmaktadır:

Koyuben gitmez işigün güneş aḥşama degin

İşinupdur şanemâ şöyle ki beñzer yirine (Tarlan, 1963, s. 460)

“Ey sanem, güneş akşama kadar eşğini bırakıp gitmez, sanki yerine ısınmışa benzer.”

Güneş, hareket halinde olması ve şekli ile “dilenci” olarak da nitelendirilmektedir. Sevgilinin parlaklığı ve ışığı karşısında Güneş, teşhis sanatı yardımıyla, elinde tasla kapı kapı gezen bir dilenciye benzetilmektedir:

Çarḥuñ güneş egerçi ki gör ki güvencidür

Kûyuñda kapu kapu gezer bir dilencidür (Tarlan, 1963, s. 199)

“Güneş sanki feleğin koruyucusudur. Sanki senin mahallende kapı kapı gezen bir dilencidir.”

Ruḥsâruñî ârâste görüb meh ü ḥorşîd

Deryûze için tâs ile devrâna girürler (Tarlan, 1963, s. 233)

“Güneş ve ay senin yanağını süslenmiş görüp dilencilik için tas ile dolanmaya başlarlar.”

Ka‘be Müslümanların kutsal mekânıdır. İslam âlemi, ibadetini *Ka‘be*’ye giderek gerçekleştirir. *Ka‘be*’nin üzeri siyah bir örtü ile örtülüdür. Bu yönüyle divan şiirinde gizlilik ve kapalılık ifade eder. *Güneş’in* sürekli dolaşması, yerinin belli olmaması aşağıdaki beyitte *Ka‘be* ile kıyaslanmış ve aslında *Ka‘be*’nin rağbet görmesinin sebebi, *hüsn-i ta’lil* yoluyla *Güneş’in* kararsız ve hercâyî olmasına bağlanmıştır. *Ka‘be* peçeli bir sevgili iken *Güneş* sanki her masayı dolaşan bir *sâkî* izlenimindedir. *Güneş’in* parlaklığı ve aşıkârlığı ile *Ka‘be*’nin siyahlığı ve gizliliği de tezat oluşturur:

Anuñçün Ka‘be râciḥdür güneşden

Kim ol her-câyîdürür Ka‘be mestür (Tarlan, 1963, s. 113)

"Ka'be örtülü, güneş ise hercâyî olduğundan, Ka'be güneşe tercih edilir."

"Döne döne" redifli gazelin şu beytinde, sevgilinin bulunduğu yer kutsallığından ötürü Ka'be'ye benzetilmiş ve *hüsn-i ta'lîl* sanatıyla *Güneş* ve *Ay'ın* sürekli dönmeleri durumu "tavaf etmek" eylemiyle karşılanmıştır:

Ka'be olmasa kapuñ ay ile gün leyl ü nehâr

Eylemezlerdi tavâf ol güzeri döne döne (Tarlan, 1963, s. 434)

"Senin kapın Ka'be olmasa, ay ile güneş gece gündüz o yeri döne döne tavaf etmezlerdi."

Güneş'in sürekli ve sonsuz olması divan şiirinde zaman zaman "bî-zevâl" sıfatıyla anılmaktadır. Bu durum da sürekli olarak aydınlık içinde olmak anlamını ifade ettiğinden ilkbahar mevsimini akla getirmektedir. İlkbahar ise çiçeklerin açıp bahçelerin şenlendiği, işret meclislerinin kurulduğu mevsimdir. Bu meclislerde şarap, kırmızılığı ve parlaklığıyla masaları süsleyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. *Güneş* ve *şarap* parlaklık ve renk yönüyle birbirine benzer. Aşağıdaki beyitte de bu duruma işaret edilerek padişahın devletinin sürekli olması ile erguvan renkli şarap "hurşîd-i bî-zevâl" tamlamasından yararlanılarak anlatılır:

Çün nev-bahâr-ı devlet-i Şâh-ı cihân ola

Horşîd-i bî-zevâl mey-i erğavân ola (Tarlan, 1963, s. 157)

"Cihan şahının devletinin ilkbaharı olunca, batmayan güneş erguvan renkli şarap olsun."

Güneş-Gölge Tezatlığı

Güneş-sâye ilişkisi beyitlerde yer bulan diğer bir husustur. *Güneş* bulunduğu yeri aydınlatırken, düşmediği yerin gölge olması ikisi arasında aydınlık-karanlık olarak tezat meydana getirmektedir. *Güneş* sevgilinin yüzüyse, sâye sevgilinin ayva tüyleri, beni ya da saçları olarak konu edilmektedir. Sevgilinin *Güneş* olduğu yerde, sâye rolünü *rakîb* almaktadır:

Sâyem rakîb ola diyüben gice varuram

Gün yüzlümüñ benüm gibi biñ mübtelâsı var (Tarlan, 1963, s. 225)

“Gölgem rakip olur diye gece giderim çünkü güneş yüzümün benim gibi binlerce müptelası var.”

Âfitâbum yüzüñ ağ alnuñ açuğdur gerçi kim

Sâye-vâr arduñcadur bir nice yüzi qaralar (Tarlan, 1963, s. 230)

“Ey güneşim, yüzün ak alnın açıktır ancak bin tane yüzü kara rakip gölge gibi ardındadır.”

Kaç başı var ki zülf-i siyâhuñ turur iken

Ol âfitâb-ı hüsne şala sâye perçemüñ (Tarlan, 1963, s. 345)

“Perçeminin kaç başı var ki siyah zülfün dururken güzelliğinin güneşine o gölge salsın.”

Ey güneş yüzlü şanem âh yaluñuzluğdan

Ki belâ giceleri sâye de gelmez yanuma (Tarlan, 1963, s. 492)

“Ey güneş yüzlü put, ah yalnızlığa ki bela gecelerinde gölge bile yanıma gelmez.”

Güneş-Kadeh Benzerliği

Aşağıdaki beyitte de *Güneş’in* rengi sarılığıyla altına benzetilerek anlatılmıştır. Yuvarlaklık ve renk yönünden “câm-ı zerrîn/güneş” ve “şafak/mey-i yâkût-reng” kelimelerinin anlamsal çağrışımında *leff ü neşr* sanatı görülür:

Câm-ı zerrîn ü mey-i yâkût-rengi neylesün

Şol gedâlar kim şafak bâde güneş peymânedür (Tarlan, 1963, s. 217)

“Şu dilenciler altın kadehi ve yakut renkli şarabı neylesin? Zira onlara şafak içki, güneş ise kadehtir.”

Bir başka beyitte, *Güneş* yine rengi yönüyle kadehe benzetilmektedir. İçkinin zihni boşalttığı, akıldaki düşünceleri silerek kişiyi rahatlatıp gevşettiği inancı, *Güneş* kadehe ve akıl da muma benzetilerek anlatılır. Burada, mumun karanlıkta yanması ve *Güneş’in* karanlığı götürerek aydınlık getirmesi tezatlığı da bulunmaktadır:

Doğubdur âfitâb-ı sâgar-ı ışk

Çerâğın aklınuñ diñlendirigör (Tarlan, 1963, s. 217)

"Aşk kadehinin güneşi doğdu. Aklının mumunu dinlendir (söndür)."

Güneş ve Isı (Sıcaklık)

La'l taşı parlak ve kırmızı renkli değerli bir taştır. Bu taşın normalde beyaz bir taş olduğu ve çığır kanıyla boyanarak *Güneş'e* bırakılmak suretiyle, kırmızı rengini *Güneş'ten* aldığı rivayet edilmektedir (Pala, 2008, s.283). *Necâtî*, bu hususa gönderme yaparak memdûhun yüzünü parlaklığı yönünden *Güneş'e* benzetirken, kendisini de onun himmetiyle parıldayacak bir taşa benzetmektedir. Aynı zamanda *Güneş-pâdişâh* arasındaki benzerlik ilişkisinden de yararlanılarak padişah ve onun himmeti *Güneş'e* teşbih edilmiştir:

Ey Necâtî taş iken la'l ide hoşîd bigi

Bir nazar eyler ise himmet ile Şâh saña (Tarlan, 1963, s. 146)

"Ey Necâtî, eğer Şah sana güneş gibi himmetle bir bakarsa taş iken lal eder."

Benzer bir teşbih de güneşin meyveleri olgunlaştırması bağlamında ele alınarak kurulmuştur. Sevgilinin yanağı parlaklık ve kırmızılık yönünden *Güneş'e* benzetilirken, dudağın kırmızılığının sebebi de *hüsni ta'lil* yoluyla yanaktan renk almasına bağlanmaktadır. *Güneş'in* sıcaklığının meyveleri olgunlaştırıp lezzetlendirdiği gerçeği, sevgilinin yanağı ve dudağı konularında benzerlik kurularak anlatılır:

Zibâ ruhuñdan oldı lebüñ ey kamer lezîz

Gün germ olunca lâ-cerem olur semer lezîz (Tarlan, 1963, s. 177)

"Ey ay, güneş ısınca şüphesiz meyvelerin lezzetlenmesi gibi senin güzel yanağından dudağın lezzetlendi."

Aynı kafiyeyle sahip bir başka gazelde yine yukarıda belirtilen hususa değinilerek, dudağın rengini gülden, lezzetini ise sevgilinin sıcak ve parlak olan yüzünden aldığı *tevriyeli* bir anlatımla "gül-şeker" tatlısını da akla getirecek şekilde ifade edilir. Tıpkı gül-şeker tatlısının lezzetinin ısıyla ortaya çıkması gibi sevgilinin dudaklarının lezzeti de yüzünün sıcaklığı aracılığıyla ortaya çıkar. İkinci beyitte ise, sevgilinin dudağının şekeri ve kırmızılığı ile ifade edilen *gül-be-şeker* tatlısının, onun *Güneş* gibi olan güzelliğiyle beslendiği anlatılmaktadır:

Gül yaprağıdurur şekerin leblerün velî

Horşîd-i hüsn ile olur gül-şeker lezîz (Tarlan, 1963, s. 178)

“Senin şeker dudakların gül yaprağıdır şöyle ki gül-şeker güzelliğin güneşi ile lezzetlenir.”

Gül-be-şekker ki âfitâb-ı hüsn ile perverdedür

Var ise ol hoşka-i la l-i leb-i dil-berdedür (Tarlan, 1963, s. 251)

“Gül-be-şeker güzelliğin güneşiyle olgunlaşır. O da sevgilinin dudağının lal hokkasındadır.”

“Mihir” kelimesinin ikinci anlamıyla *ihâm-ı tenasüb* yapılan aşağıdaki beyitte *Güneş’in* sıcaklığı ve kırmızılığı konu edilmektedir. “Mihir-germ-mey-sâye” kelimeleri bu anlamda birbirine uygunluk gösterir:

Bâzâr-ı mihr germ iken alup Necâtî mey

Câyûn kenâr-ı cûy gerek sâye-i dıraht (Tarlan, 1963, s. 165)

“Ey Necâtî, güneş pazarı sıcakken şarap alıp, yerini dere kenarı ve ağaç gölgesi yapmalısın.”

Güneş-Kimyâ İlişkisi

Tencim ilmine göre *Güneş*, “sa‘d-ı evsat” yani orta uğurlu bir yıldız olduğundan övülen kişi kimi zaman “saadet güneşi” vasfıyla anılmaktadır (Kurnaz, 1996, s. 295). *Necâtî* bu hitaba gazellerinde üç kere yer verir. Bunların ikisinde, *Ay* ile birlikte kullanılarak *Güneş* üstün tutulur:

Ey sa‘âdet âfitâbı meh gulâm olsun saña

Dil-rübâlık şûhluk devri temâm olsun saña (Tarlan, 1963, s. 147)

“Ey mutluluk güneşi, ay sana köle olsun. Senin için, gönül çalma ve şuh olma devri tamamlansın.”

Kurşun, bakır gibi adi madenlere *iksîr* adı verilen maddenin katılması suretiyle altın ya da gümüş elde etmek üzerine çalışan *ilm-i kimyâ*, eski ilimlerdenidir. Aşağıdaki ilk beyitte *Güneş* ve *Ay*, ışıklarının verdiği renkten ve aydınlıktan ötürü konu edilmektedir. Eğer *Güneş* ve *Ay* sevgilinin kapısının tozuna yüzlerini değmezse, altın

gibi kıymetli olan adlarının bakır gibi daha değersiz hale geleceği anlatılır. İkinci beyitte ise yine *Güneş* ve *iksir* münasebeti kızıl renkli *bakır* ile anlatılır. *İrsâl-i mesel* yoluyla tüm dünyayı aydınlatan *Güneş'in* bile hiçe sayılması, bir pula değmemesi konu edilmektedir:

İşigi tozu ne iksîr olur ki şems ü kamer

Yüzini sürmeyecek altun adı bakır olur (Tarlan, 1963, s. 250)

"Onun eşğinin tozu nasıl bir iksirdir ki ay ve güneş, yüzünü sürmeyince altının adı bakır olur."

Horşîd-i cihân-tâbı kızıl mangıra şaymaz

İksîr-i fenâ tâlibi kıllâşlaruz biz (Tarlan, 1963, s. 287)

"Biz, dünyayı aydınlatan güneşi kızıl paraya saymayan, yokluk iksirine talip hilecileriz."

Güneş ve Ayna

Ayna, yansıtıcı özelliğinden dolayı sevgilinin yüzü ve *Güneş* teşbihinde başvurulan bir kavram olarak görülmektedir. *Güneş* doğduğu zaman, sevgili aynaya bakmış gibi olur ya da *Ay* ve *Güneş'in* karşı karşıya gelmesi durumuyla *Güneş'in* kendi ışığını *Ay'a* vermesi anlatılır. Bu durumda *Güneş*, sevgilinin yüzüne benzerliğinden ötürü bir ayna vazifesi görmektedir. Aynı şekilde, sevgilinin yüzü *Ay* ile ifade edildiğinde de *Güneş'in* belirmesi durumu, *hüsn-i ta'lîl* yardımıyla, aynaya bakmış gibi olmakla anlatılmaktadır:

Ne revâdur kim ırağdan bakar iken âfitâb

Âyîne karşı gele sen meh-liğâya dostum (Tarlan, 1963, s. 345)

"Ey dostum, ne revadır ki güneş uzaktan bakarken, ayna sen ay yüzünün karşısına gelsin."

Horşîdi görüb hüsnüñe mağrûr olursın

Âyîne her-âyîne ider kişiyi hod-bîn (Tarlan, 1963, s. 377)

“Güneşi görüp kendi güzelliğınle gururlanırsın. Her ayna kişiyi kendini beğenmiş eder.”

Dostum gün yüzüne kendüyi beñzetmek için

Durmuş âyîneleşür ay ile gördüm güneşi (Tarlan, 1963, s. 515)

“Ey dostum, güneşın kendini senın gün yüzüne benzetmek için, ayna olarak ay ile bakiştığını gördüm.”

Güneş-Zerre İlişkisi

Güneş-zerre ilişkisine divan şiirinde sıkça rastlanır. Buna göre, *Güneş’in* heybeti ve büyüklüğü, padişah ya da sevgiliyle özdeşleştirilir, âşık ya da kul, köle olarak da karşısına zerre kavramı çıkar. *Necâti’nin* gazellerinde de bu ilişki göze çarpar. Zerrenin küçüklüğü karşında *Güneş’in* büyüklüğü ve parlaklığı konu edilir:

Zerre gibi ben mezellet toprağında pâyâmâl

Gün gibi dil-ber sipîhr-i kibriyâ üstindedür (Tarlan, 1963, s. 219)

“Ben zerre gibi hakirlik toprağında ayaklar altında kalmışken sevgili güneş gibi göğün tepesindedir.”

Ey benim hâlüm şoranlar ne idüğüm bilmez misüz

Zerrenün ahevâlini horşîd-i enverden ırağ (Tarlan, 1963, s. 308)

“Ey benim halimi soranlar, zerrenin hali nurlu güneşten uzakken nedir bilmez misiniz?”

Yüzün *Güneş’e* teşbihinde *dehân* ve *zerre* kelimeleri arasında anlam ilişkisi kurulur. *Güneş’in* heybeti karşısında *dehân* ancak bir *zerredir*:

Görinür nûr-i cemâlünden dehânuñ zerresi

Gerçi olur Âb-ı Hayvân şems-i hâverden ırağ (Tarlan, 1963, s. 309)

“Yüzünün nurundan ağzının zerresi görünür. Zaten âb-ı hayat (canlılık suyu) doğu güneşinden uzakta olur.”

Şevk-i horşîd-i cemâlünde dehânuñdan eser

Bulmadum zerrece hiç oldı kamu mâ-ħaşalum (Tarlan, 1963, s. 367)

"Yüzünün güneşinin şevkinde ağzından zerrece iz bulamadım. Bütün elde ettiklerim yok (hiç) oldu."

Aldum ağzuñ ölçüsini zerre deñlü yok vefâ

Pür-cefâsın hey güneş yüzlü ħabîbüm Muştafâ (Tarlan, 1963, s. 145)

"Ey güneş yüzlü sevgilim Mustafâ, ağzının ölçüsünü aldım, zerre kadar vefa yokmuş, cefâ doluymuş."

Ağzuñuñ ölçüsün aldum yoğ imiş zerre kadar

Mihr ħapuñdaki âşıklara Mestî Çelebi (Tarlan, 1963, s. 553)

"Ey Mestî Çelebi, ağzının ölçüsünü aldım. Kapındaki âşıklara zerre kadar sevgi yokmuş."

Zerre'nin toz olduğu yerde *Güneş* üzerinde görünen küçük lekeler konu edilmektedir. Bu durum sevgilinin yüzündeki ayva tüylerinden yararlanılarak anlatılır:

Yâra ħat isnâdın itmek bir zemândur şimdi kim

Zerreler toz ħondurur ħorşîd-i tâbân üstine (Tarlan, 1963, s. 477)

"Nasıl ki parlak güneş üzerine zerreler toz kondurur şimdi de sevgiliye ayva tüyü yakıştırma zamanıdır."

Aşağıdaki beyitte, yağmurun yeryüzünde bulunan tozları bastırması, yok etmesi gerçeği âşık-zerre, bârân-eşk benzetmeleriyle *hüsn-i ta'lîl* sanatından faydalanılarak verilmektedir:

Nitekim bârân olıcağ zerreye olmaz vücûd

Ey güneş eşküm dem-â-dem itdi nâ-peydâ beni (Tarlan, 1963, s. 520)

"Ey güneş gibi güzel sevgili, nasıl yağmur yağdığına zerre var olamazsa gözyaşım da giderek beni yok etti."

Güneş'in Işığı ve Parlaklığı

Parlaklığı, *Güneş* için olumsuz bir yön olarak addedilmese de parlaklığı sebebiyle insan gözüne vereceği hasar, olumsuz bir yön olarak karşımıza çıkmaktadır. *Güneş*'e uzun süre çıplak gözle bakılamayacağı gerçeği, *kinayeli* bir anlatımla şöyle işlenir:

Kim ola kim ide saña yavuz nazar çelebî
Ki kimsene güneşe idemez nazar güstâh (Tarlan, 1963, s. 172)

“Ey çelebî, kim sana kötü bakışla bakabilir ki kimse güneşe hadsiz bir şekilde bakamaz.”

Sıçrar yüzüme yapışur andağ gözüm yaşı
Sen mâhî koyub eyler isem mihre bir nazar (Tarlan, 1963, s. 180)

“Eğer sen ayı bırakıp bir güneşe bakarsam gözümün yaşı hemen sıçrar ve yüzüme yapışır.”

Yukarıdaki beyitte sevgili *Ay'dır*. Eğer bir an için bile aya bakmaktan vazgeçip başka bir güzele gönül kayarsa bundan duyulacak üzüntü gözyaşı ile anlatılır. Buradaki gözyaşı ağlamak eylemini düşündürmektedir. Gerçekte de *Güneş*'e bakınca ışıktan ve parlaklığından dolayı göz kamaşır ve sulanır. *Ay* için aynı durum söz konusu değildir. Bu durumda üzüntüyle gelen gözyaşı ve gözün kamaşarak sulanmasındaki gözyaşının sebepleri farklıdır. Gözün sulanmasının sebebi, ağlamak eylemi akla getirilerek, âşığın sevgiliden başkasına bakmasına bağlanmaktadır. *Hüsn-i ta'lîl* sanatından faydalanılmıştır. Benzer anlatım şu beyitlerde de mevcuttur:

Ol mâh-ı dil-fürûza şebih olduğı için
Bakdukca mihr yüzine gözüm dola gelür (Tarlan, 1963, s. 271)

“O gönül yakan aya benzediği için güneş yüzüne baktıkça gözlerim dolar.”

Didiler horşide kim ne için bakılmaz yüzüne
Didi bu şol bir güzeller şâhınıñ yasağıdur (Tarlan, 1963, s. 208)

“Güneşe dediler ki yüzüne niçin bakılmaz? Bu, bir güzeller şahının yasağıdır dedi.”

Güneş'e bakınca gözlerin yanması ve sulanması, sevgilinin yüzü ve yanağının hatıra gelmesi sebebiyle anlatılarak *hüsn-i ta'lîl* sanatından faydalanılmıştır. Aşağıdaki beyitte *Güneş*'e çıplak gözle bakılamayacağı, kırmızılığı yönünden *lâleye* benzetilmesiyle

birlikte işlenir. "Yüzüne bakama-" deyimini ise hem gerçek hem mecaz anlamını karşılayacak şekilde *tevriyeli* olarak kullanılmıştır:

Horşide nisbet eyleyen ol gül yañaqları

Ey lâle-çihre yüzüne nice bağa bilir (Tarlan, 1963, s. 198)

"Ey lâle yüzlü, o gül yanakları güneşe benzetenler, senin yüzüne nasıl bakabilir?"

Benzer anlatım, *Bâkî'nin Kânûnî* için kaleme aldığı mersiyeden alınan şu beyitte de görülmektedir. *Güneş'in* gözleri kamaştırarak sulandırması gerçeği, *hüsn-i ta'lîl* yoluyla *Güneş'in* güzelliğinin akla sevgiliyi getirmesine bağlanmaktadır:

Hürşide bağa gözleri halkuñ dola gelür

Zîrâ görünce hâtra ol meh-liķâ gelür (Küçük, 1988, s.169)

"Halk, güneşe baktığında gözleri dolar çünkü onu gördüklerinde akıllarına o ay yüzlü gelir."

Güneş ve Kan

Necâti'nin gazellerinde "Güneş-cellâd" ilişkisinin kurulduğu bir beyit bulunmaktadır. *Güneş* ışınlarının kılıca ve *Güneş* batarken meydana gelen kızılığın da kana benzetilmesiyle ortaya çıkan manzarada *Güneş* elinde kılıç tutan bir cellat olarak tasavvur edilmektedir. Bu özelliğiyle ortaya yaydığı kırmızılığın, bin kişinin ölümüyle akıtılan kan sebebine bağlanmasıyla *hüsn-i ta'lîl* sanatına yer verilmiştir:

Tañ mı her aķşam yire gömülse tîğ-i âfitâb

Çünkü cellâd-ı felek gün başına biñ kan ider (Tarlan, 1963, s. 131)

"Eğer güneşin kılıcı her akşam yere gömülse buna şaşılmaz, çünkü feleğin celladı her gün başına bin kan akıtır (can alır)."

Olumsuz Özellikleriyle Güneş

Güneş'in divan şiirinde kullanılan olumlu niteliklerinin yanında yakıcı ve kavurucu özelliği, terletmesi, ışınlarının insan teninde hasar meydana getirmesi gibi olumsuz olarak nitelendirilebilecek özelliklerine de beyitlerde yer verilmektedir. Sıcaklığı "nâr, âteş, germ, germiyyet" gibi kelimelerin yardımıyla ifade edilir. Aşağıdaki ilk beyitte, *Güneş'in* sıcaklığı yine *hüsn-i ta'lîl* sanatıyla feleğin, şairi aşk ateşiyle yakmak isteğine

bağlanırken ikinci beyitte de yine *hüsn-i ta'lîl* yardımıyla şairin garipliğinden ötürü *Güneş'in* sıcaklığının daima onu yaktığı bir deyim yardımıyla ve mübalağalı bir şekilde anlatılmış ve şairin kendi sıcaklığı *Güneş'in* sıcaklığından üstte tutulmuştur.

Âh kim kıldı felek mihr ü mehûn nûrını nâr

Yağmağa hasret-i yâr ile beni leyl ü nehâr (Tarlan, 1963, s. 183)

“Âh ki, felek beni gece gündüz sevgilinin hasretiyle yakmak için ay ve güneşin ışığını alevlendirdi.”

Ben fakîr olduğum için yakdı yandurdı beni

Âh kim germiyyet-i ħorşîd dâ'im pestedür (Tarlan, 1963, s. 196)

“Ben fakir olduğum için beni yaktı yandırdı, ne yazık ki güneşin ısısı daima alçaktır.”

Uzun süre maruz kalındığında tende hasar meydana getirmesi özelliğine aşağıdaki beyitte de yer verilmiş ancak bu sefer, yakıcı özelliğine rağmen *Güneş'in* yaktığı cisim üzerinde duman tütmemesi durumu işlenmiştir. Bu durum beyitte *hüsn-i ta'lîl* yardımıyla bir tesellî olarak verilir:

Oda atarsa seni ħasreti ol mâh-veşûn

Gönül âh eyleme kim yakduğı tütmez güneşün (Tarlan, 1963, s. 320)

“Ey gönül, o ay gibi güzelin hasreti seni ateşe atarsa ah etme ki güneşin yaktığı tütmez.”

Sonuç

Bütün feleklerin hükümdarı olarak addedilen *Güneş*; şekli, rengi, hareketi, sıcaklığı gibi özellikleriyle çeşitli benzetmeler kurularak *Necâtî'nin* gazellerinde yer almıştır. Çalışmamızda, bu özellikler; *Güneş* ve sevgili, *Güneş'in yuvarlaklığı*, *Güneş* tutulması, *Güneş* ve Hz. İsa, *Güneş'in* hareketi, *Güneş-gölge* tezatlığı, *Güneş-kadeh* benzerliği, *Güneş* ve ısı (sıcaklık), *Güneş* ve ayna, *Güneş-zerre* ilişkisi, *Güneş'in* ışığı ve parlaklığı, *Güneş* ve kan alt başlıklarında incelenmiştir. Bu incelemeye göre, *Güneş'* e en çok benzetilen nesnelere; *ateş*, *yanak*, *yüz*, *kandil*, *tas*, *kadeh*, *ayna*, *la'l*, *lâle* ve *gül* olarak karışımıza çıkmaktadır. *Güneş* ile tezatlık kurularak verilen nesnelere arasında ise en çok kullanılanlar; *Ka'be*, *ben (hâl)*, *saç (zülf, turra)* ve *gölge (sâye)*'dir. Bazı kelimelerin ikinci anlamlarından faydalanılarak *tevriye*, *ihâm* ve *ihâm-ı tenâsüb* sanatlarına yer

verilmiştir. Bu açıdan “mıhr” kelimesinin sıklıkla hem güneş hem de sevgi anlamları anlaşılacak şekilde kullanıldığı görülmektedir. “Siyahlık-karalık-gece” karşısında aydınlık veren parlak bir nesne olması tezat sanatıyla verilerek “beyazlık-aydınlık-gündüz” kavramları karşılanarak anlatılmıştır. Büyük ölçüde *hüsn-i ta'lil* sanatından yararlanılarak *Güneş'in* şekli, rengi, hareketi, yönleri, yakıcılığı ve ışığı ele alınmıştır.

İçinde *Güneş* kelimesi bulunduran beyitler topluca göz önüne alındığında dikkati çeken nokta, beyitlerin benzer şekilde olumlu anlam taşımalarıdır. Sıcaklığının insana verdiği sıkıntı, terletmesi, ışınlarının insan tenini yakması, parlaklığının göze zarar vermesi ve *Güneş'e* çıplak gözle uzun süre bakılamaması gibi olumsuz yönlerinden ele alınan yalnız 13 beyit bulunmaktadır. Bu beyitler dışında kalan 216 beyitte *Güneş*, güçlü özellikler barındıran “kendisine benzetilen” konumunda olup övgü maksadıyla mutlaka parlaklığı, şekli, devretmesi, ısısı ve ışık kaynağı olması, rengi, meyveleri olgunlaştırması gibi güzel ve iyi yönleri konu edilerek ele alınmıştır. Beyitlerin büyük kısmında sevgilinin yüzü, yanağı *Güneş'e* teşbih edilerek ya da direkt bu kavramların yerine kullanılarak anlatılmış, kimi zaman da sevgili ile *Güneş* kıyaslanarak sevgili üstün tutulmuştur.

Güneş ve *Ay'ın* bir arada konu kullanıldığı beyit sayısı 67 olup *Güneş'in Ay'dan* üstün tutulduğu beyit sayısı 18 ve *Ay'ın Güneş'ten* üstün tutulduğu beyit sayısı 11'dir. Toplam 29 beyitte bu iki seyyarenin birbirine üstünlükleri konu edilirken kalan 38 beyitte yalnızca bir arada adları anılmaktadır.

Çalışmamızda, feleğin sultanı olarak anılan ve divan şiirinde daima güç, iyilik ve refah sembolü olarak kullanılan *Güneş'in*, *Necâti Bey'in* gazellerinde ne şekilde kullanıldığına işaret edilmeye çalışılmıştır. Bu sayede, bundan sonra yapılacak çalışmalarla birlikte *Necâti'den* önce ve sonra *Güneş* kavramının kullanım şekillerindeki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulabilecektir.

Etik Kurul İzni *Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.*

Çatışma Beyanı *Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.*

Destek ve Teşekkür *Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.*

Kaynaklar

- Ay, Ü. (2009). “Divan şiirinde güneşin sevgili tipine yansımaları hakkında bir değerlendirme”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2, s. 117-162.
- Kaya, B. A. (2013). “Necâtî Bey, İsâ”. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=217> (Erişim Tarihi: 07.09.2018).
- Kurnaz, C. (1995). “Felek”. *DİA*, C. 12, s. 306-307.
- Kurnaz, C. (1996). “Güneş”. *DİA*, C. 14, s. 294-296.
- Küçük, S. (1988). “Divan şiirinde güneş üzerine bir deneme”. *Mehmet Kaplan İçin-Türk Kültürü Araştırmaları*, s. 149-176.
- Okumuş, Ö. ve M. Kalkışım (2008). “Klasik Türk şiirinde Hz. İsâ kavramı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume: 1/5, s. 534-546.
- Şanlı, İ. (2017). “Necâtî Bey’in yayımlanmamış gazelleri”. *Littera Turca-journal of Turkish Language and Literature*, Volume: 3, Issue: 1, s. 267-281).
- Şentürk, A. A. (1994). “Osmanlı edebiyatında felekler, seyyare ve sabiteler (Burçlar)”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 90, s. 131-180.
- Tarlan, A. N. (1963). *Necâtî Beg Divânı*. Milli Eğitim Basımevi.
- Tökel, D. A. (2000). *Divan şiirinde mitolojik unsurlar*. Akçağ Yay.
- Yılmaz, O. (2015). *Necâtî Bey Divânı*. AKM Yay.